

Sujeto femenino y palabra poética. Estudios críticos de la poesía de Juana de Castro

Sharon Keefe Ugalde (ed.)

Córdoba, Diputación de Córdoba, 2002

Nin Juana Castro nin Sharon Keefe Ugalde precisan presentación entre aqueles que lle sigan o rastro á poesía española recente de autoría feminina.

Juana Castro (Villanueva de Córdoba, 1945), vén artellando desde 1978, ano no que aparece *Cóncava mujer*, o seu itinerario poético, que cadra co xurdimento do suxeito feminino a finais do século XX e abrangue desde a rebelión contra os patróns xenéricos do sometemento (contra a vara de medir e o canon) deica o tópico da estranxeiridade. Abonda con ler toda a súa obra poética para albiscar a andaina das outras mulleres que se empeñaron en revirar a herdanza patria e aquelaron praza pública para as amordazadas, as inmovilizadas, as denigradas, as expulsadas... é dicir, as mulleres, ou con máis precisión, as mulleres occidentais como categoría histórica non homoxénea que comparte unha mesma experiencia de partida, o sometemento. Juana Castro é testemuño avanzado do seu tempo. Muller, mestra e poeta ten o corpo e o ánimo da escritora civil, como todas as escritoras comprometidas coa identidade oximorónica. Non hai moito ensaiou o poeta vasco Koldo Izaguirre unha definición moi acaída a propósito de Gabriel Aresti: "o poeta civil é o mesmo home que asina contratos, poemas e manifestos". Nesa definición atopamos a poeta Juana Castro, esa muller que no nome da convicción cívica entra na lista do Partido Feminista, aínda que sexa no último posto, e no nome da convicción artística está nos bastidores dos Encuentros de Mujeres Poetas, esa rede de creadoras que xurdiu en Vigo e logo proseguiu o tránsito ano a ano por Lanzarote, Donostia, Granada... Sei que, xunto co doutras infatigables poetas, eses encontros moito lle deben ao pulo de Juana Castro, e sospeito que tamén algunha vez á súa arte culinaria. Nisto, confeso, toco de orella. Coñecín a Juana no V Encuentro, Barcelona 2000. Resoaban os versos de *Narcisia* e de *Fisterra*, ateigados dos tecnicismos da bioloxía, que non do bucolismo naturalista, no espacio galáctico do salón de actos do CSIC. Recunquei logo no VII Encuentro, Granada 2002. Ela a ler a súa poesía subversiva baixo unha unha trinidad imposible: un crucifixo, unha pintura de Carlos V e o retrato dunha virxe (évos a chata dos "espacios nobres" universitarios). Na propia poesía de Juana estaba a resposta: "No la busquéis, la Bella, postrada en los altares / del benjuí y la plata / porque desprecia tintes, encajes y diademas. / Como un manso caloyo, se descalza en la hierba / y su carne refulge de diamante/transparecida y libre" (en "Belle de jour", *Narcisia*, 1986).

Pola súa banda, Sharon Keefe Ugalde, profesora de literatura hispánica na Southwest Texas State University, leva publicados varios estudos sobre as poetas

españolas recentes, pero é coñecida entre nós por un libro de lectura obrigada, *Conversaciones y poemas. La nueva poesía femenina española en castellano* (Madrid: Siglo XXI, 1991). Incansable no seu proxecto de ordenar a poesía española de autoría feminina anuncia xa o seu vindeiro libro, *En voz alta. Las poetas de los 50, 60, 70* (Madrid: Hiperión). *Conversaciones y poemas* cítase seguido neste volume sobre Juana Castro, e coido eu que non o fan as investigadoras pola cortesía de citar a quen coordina senón porque, de certo, poucos materiais hai dispoñibles sobre Juana Castro e, en xeral, sobre as escritoras recentes. Naquelas entrevistas ofrecíase o autorretrato do emerxer da actividade literaria feminina convertida xa nun fenómeno imparabile que empezaba a ser recoñecido mesmo polos mantedores da canonización inmediata (*canonización dinámica* é o termo que propón Even-Zohar) aínda que fose cos dentes apretados, e, sobre todo, pola ansia de novidade que goberna os mercados literarios. Cumpría ofrecer documentos que rescatasen do silencio as vidas e as poéticas proscritas das crónicas e dos manuais e de feito ese mesmo ano 1991 aparecía outro libro semellante de conversas con escritoras galegas, *Mulleres* (Vigo: Xerais) de Úrsula Heinze. Unha tensión común levaba ao recoñecemento das poetas a comezos dos 90; se cadra habería que ir pensando, máis de dez anos despois, en lle volver tomar o pulso á actualidade cunha nova quenda de entrevistas que fornezan argumentos para as novas posicións de xénero.

Vaiamos ao libro. *Sujeto femenino y palabra poético* constitúe un deses fitos dos que poucas autoras dos nosos pagos poden gabarse: unha monografía rigorosa sobre unha poeta viva! Xurdiu como un encontro de investigadoras norteamericanas, once, especializadas en crítica feminista hispana, que se reuniron arredor da intensa obra de Juana Castro. Daquela liturxia propiciatoria quedanos agora o libro, un luxo para calquera autora viva (van as augas para o meu múño de letras galegas e teimo na débeda pendente con Xohana Torres e aínda con Luz Pozo, sobre a que Carmen Blanco acaba de publicar unha biografía). Non ten dúbida, Juana Castro non é das peor atendidas. Sobre a súa obra primeira, a publicada ata 1992, xa defendeu Encarna Garzón unha tese aparecida logo como *Temática y pensamiento en la poesía de Juana Castro* (Universidad de Granada, 1996), e agora sae este volume que artella unha visión sobre a súa poética en progresión. Como é preceptivo, ábrese cun limiar da coordinadora, que serve en certa medida para orientar a navegantes doutras latitudes, sen embargo bótase en falta un achegamento á biografía da autora, aínda que a lagoa logo se enmende en parte nos artigos na medida en que a muller Juana Castro se amosa ás claras entre a polifonía de voces dos seus poemas, mesmo baixo as roupaxes dos mitos. Nalgures, non lembro onde (descúlpese a imprecisión, é unha nota no meu caderno de notas), algún estudioso de Juana Castro acertou o explicar esta estratexia de proxección do suxeito individual sobre o suxeito colectivo por medio do mito como a eséxese da vida a través da mitoloxía. Ou, dito doutra maneira o *eu son unha muller* e mais o *¿que é unha muller?* son dúas maneiras de afirmar unha posición identitaria que é individual e, por iso mesmo, atinxe ao colectivo. En calquera caso non estaría de máis unha actualización daquel esborrancho de autobiografía que aparecía en

Conversaciones y poemas pois moito mudou a situación e a voz das mulleres, e moito debe ter mudado a visión de Juana Castro sobre o prontuario feminista.

Os estudos ordénanse segundo a cronoloxía das obras estudadas. Kay Pritchett e Janet Pérez descóbrenos a poeta feminista nos seus comezos: o exercicio de recuperación do suxeito negado en *Cóncava mujer* (1978); a reflexión sobre o sometemento e o domeamento do amor en *Arte de cetrería* (1989), un libro que tamén analiza Margaret Persin; e mais a proclamación do suxeito feminino non-dependente, autosuficiente e gozoso de *Narcisia* (1986), un poemario que tamén debullan axeitadamente Ana Osan e mais Anja Jablonski (esta última fala do mito refeminizado como unha mostra de partenoxése e independencia feminina). Interesantísima e ben ilustrativa resulta a galería de marías que conforman *Cóncava mujer*; este poemario parece perseguir á autora, se cadra polo que tiña de inaugural e provedor de novos modelos de subxectividade feminina. As súas *marías* conectan cun texto de M. Victoria Atienza, "María & Marta", e logo poderíanse prolongar, poño por caso, na colección incluída en *O estadio do espello* de María do Cebreiro. Neste libroponse de relevo a importancia do nomear. Porque nomear é individualizar e corporeizar o suxeito feminino diverso e oculto que se define coas ferramentas da linguaxe. O apelido é aquela parte que nos vincula coa xenealoxía propia mais, como ben explicou o feminismo da segunda onda, as mulleres non temos máis nome de noso có de pía, por iso Juana Castro renuncia na súa galería ao apelido político e opta por "legalizar" o alcume. Efectivamente, nas súas *marías* trócase o apelido-estirpe polo apelido-atributo: Alicia Desposada, María Tatuada (a muller vella), María Sitiada, Isabel Cenicienta (a criada), Consolación Espejo, Dolores Amapola (a abortista), Rosa del Triste Precio (a puta)... Só as solteiras empregan exclusivamente o nome de pía Concepción (a nai solteira) e Soledad (a que nunca ha casar). No seu ensaio Raquel Medina tenta explicar un concepto algo difuso, a "subxectividade dinámica", a partir de dous libros dos comezos *Del dolor y las alas* e de *Cóncava mujer*. Ao seu ver, ese modo de subxectividade fai "de la experiencia personal una colectiva y genérica". Aínda que a etiqueta non me parece acertada, comparto a tese do artigo: se temos en conta que en calquera discurso resistente ecoa a enunciación colectiva e comprometida/combativa, resulta evidente que no discurso resistente denominado "literatura feminista dos 80" tiña unha vontade política por máis que nacesse e se explicase en primeira persoa testemuñal (lémbrese outra vez o papel, nada inxenuo, da narrativa autobiográfica neste período e esténdase, se se quixer, aos libros de conversas que, dalgunha maneira, pechan esa primeira etapa de lexitimación e vertebración do suxeito feminino; lémbrese tamén a feble fronteira que separa/une os devanditos "son unha muller;/¿que é unha muller?").

En *No temerás* (1994) Juana de Castro troca a mitificación dos prototipos correntes pola revisión dun mito capital da modernidade, Salomé; un personaxe do feminino malvado que en clave feminista e posmoderna se intúe da man de Chus Pato en "ela Hr-g contrata un asasino: un Himen para o bautista" incluído en *m-Talá*. Como acontece coas Penélopes e Antígonas espaxadas por todas as prácticas literarias feministas, nada ten que ver a revisión feminista coa prolífica

recuperación masculina deste mito, que aparece dunha maneira característica na literatura e na pintura de finais do XIX: Flaubert, Oscar Wilde... Gustave Moreau, Aubrey Beardsley, Munch... (lémbrese o traballo de Erika Bornay *Las hijas de Lilith*). Janet Pérez e, sobre todo, Sharon K. Ugalde ocúpanse con acerto da revisión deste mito, aínda que disinto coa relación que a primeira establece a partir do binomio eros-tánatos coa escrita de Valle-Inclán e Cela, pois se ben neles aparece de maneira destacada o amor-morte, cómpre non esquecer que iso se debe, en boa medida a que se trata dun dos binomios tópicos da tradición cultural.

Candelas Gala e Silvia Bermúdez mergúllanse no tema da loucura de amor, o gozo erótico e as escenas orxiásticas e desmesuradas en *Paranoia en otoño* (1985), un libro que comeza en diálogo coa Biblia pero non refuga o abxecto, porque, como ben sinala Silvia Bermúdez seguindo a Kristeva, a unión do abxecto e o desexo asemade fascina e incomoda. De novo aquí eros/tánatos cunha interesante revisión feminina do fálico (os cabalos, os aguillóns...). Pola súa banda, Dianna Niebylski aborda un dos libros máis singulares da cordobesa, *Valium 5 para una naranjada* (1990), un conxunto de mini-relatos publicados anteriormente como colaboracións na prensa. Para rematar, o volume de estudos péchase co traballo de John Wilcox sobre *Del color de los ríos*, un poemario con azos narrativos que o investigador califica de *nívola* seguindo a explicación que fornece o propio Unamuno, e que recupera a memoria da xenealoxía propia, a vida dunha avoa na Andalucía de entre séculos (XIX e XX, enténdese).

A poesía de Juana Castro alicérase sobre o diálogo intertextual e a realidade, sobre a necesidade de aquelar unha linguaxe ergonómica, quero dicir, contemporánea, no tocante ao xénero, e por iso revisa mitos, explica o corpo e as emocións con palabras xenericamente practicables... Juana Castro, escritora de fondo, debulla nos seus máis de vinte anos de oficio un delongado proxecto poético de enunciación/ construción do suxeito feminino de finais do século XX e convértese así nun exemplo de cómo se fixo transformou a linguaxe na literatura española e aínda en modelo para poetas máis novas. E a mellor porta dispoñible para entrar na súa proposta axustárona as investigadoras americanas que reuniu Sharon Keefe Ugalde. ¡Veñan moitas máis monografías coma esta!

HELENA GONZÁLEZ FERNÁNDEZ